

Қабылғазина К.¹, Белғараева А.², Нұрманова М.³

¹ ф.ғ.к., доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Kabylgazina.klara@mail.ru

² оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: ardak2776@gmail.com

³ оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: nurmarzhan111@gmail.com

**ҚОҒАМДЫҚ ФОРМАЦИЯЛАРДЫҢ
ТЕЛЕВИДИЕНИЕГЕ ӘСЕР ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Мақаланың мақсаты – бұқаралық ақпарат құралдарының ақпарат таратуда өзі қызмет етіп отырған мемлекетке ортақ игілікті міндеттерді шешу құралына айналып отырғандығынан Қазақ телевизиясы да саяси өмір, ұлттық салт-сана, экономикалық және әлеуметтік хал-ақуал, тәуелсіздік бағытындағы, дүниежүзілік қоғамдастық пен әлемдік нарықтық қарым-қатынастағы жетістіктерді көрсету, халыққа қатысты мәселелерді үкімет назарына жеткізу сияқты тағы басқа да көптеген ақпараттарды жеткізуде алдыңғы қатарға шығару.

Зерттеу жұмысының ғылыми және практикалық құндылығы – мәңгі өзгеріс үстіндегі тарихи құбылыс – қоғамды жасайтын адамдардың іс-әрекеттері арқылы тарих парағын ашып отыру. Бұл зерттеуде сол парақтың бір беті, әлемдік бұқаралық ақпарат құралдарында кең жарияланған көрініс жариялылық, қайта құру процестері қарастырылады. Қазіргі ақпараттық тасқында жетекші орынды телевизия алып келе жатқанын осы саланы зерттеуші ғалымдар дәлелдеп отыр. Қандай журналист болмасын, ол қай салада істемесін, оның шығармашылығының негізгі компоненті өмірдің өзі және қоғамдағы адамдар мен оқиғалар. Яғни, қоғамда болып жатқан тіпті әлемдік деңгейдегі жағдайлар тек журналистер көкегі арқылы жария болатыны аян. Алайда, оған әсер етуші қоғамдық формациялардың әсері зерттеле бермейді. Тақырыпты талдау барысында сипаттау, бақылау және салыстыру сияқты эмпирикалық тәсілдермен қатар, шетелдік ғалымдардың еңбектеріндегі аксиомаларға сүйенген теориялық әдістер қолданылды.

Ғылыми мақаланың басты нәтижесі – қазіргі медиа құралдар арқылы адамға ұнамаған затты ұдайы жарнамалау арқылы оның бұрынғы көзқарасын өзгертудің әдістерінің жинақтап, талдануы. Мақаланың құндылығы – қазақ телевизиясының даму жолындағы болған қоғам өзгерістердің ықпалын анықтап, Қазақ телевизиясының саяси өмір, ұлттық салт-сана, экономикалық және әлеуметтік хал-ақуал, тәуелсіздік бағытындағы, дүниежүзілік қоғамдастық пен әлемдік нарықтық қарым-қатынастағы жетістіктерді көрсетуі.

Түйін сөздер: телевизия, тәуелсіздік, медиа, журналист, қоғам.

Kabylgazina K.¹, Belgarayeva A.², Nurmanova M.³

¹Candidate of Philological Science, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: Kabylgazina.klara@mail.ru

²Teacher, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: ardak2776@gmail.com

³Teacher, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: nurmarzhan111@gmail.com

The problem of social formations effects on television

The purpose of the article is to provide the media that is common for the state where they work, as well as for Kazakhstani television, political life, national traditions, economic and social status, independence, the global community and global market relations, advancing achievements, informing the public about government issues and more. The scientific and practical value of the research is a historical phenomenon of eternal change – the opening of historical pages due to the actions of those who make up society. In this study, one page of this story, widely reported in the world media, is the process of

advertising and reconstruction. Scientists in this field prove that television takes the leading position in the modern information flow. Regardless of whether it is a journalist or not, in what sphere he works, the main component of his work is life itself, people and events in society. That is, only journalists report on the situation in the world, even in the world. However, the influence of social entities affecting it has not been studied. In analyzing the topic, along with empirical methods, such as description, control, and comparison, theoretical approaches were founded on the axioms of foreign scientists. The main result of this article is the synthesis and analysis of ways to change their former worldview through constant media advertising, through the use of modern media. The value of the article is the influence of social changes on the development of Kazakhstani television, and it reflects the achievements of Kazakhstani television in political life, national traditions, economic and social status, independence, the world community and global market relations.

Key words: television, independence, media, journalist, society.

Қабылғазина К.¹, Белғараева А.², Нурманова М.³

¹к.ф.н., доцент, Қазақстан ұлттық университетінің атына, Алматы, е-mail: Kabylgazina.klara@mail.ru

²преподаватель, Қазақстан ұлттық университетінің атына, Алматы, е-mail: ardak2776@gmail.com

³преподаватель, Қазақстан ұлттық университетінің атына, Алматы, е-mail: nurmarzhan111@gmail.com

Вопросы влияния социальных образований на телевидение

Цель статьи – выявление роли и значения казахского телевидения, не только обеспечивающего информирование социума, но и решающего важные государственные и социальные задачи. Авторы исследуют взаимодействие мирового сообщества и рынка, экономическое и социальное состояние, национальное самосознание и политическую активность как инструменты решения задач, общих для государства. Научная и практическая ценность исследования – это исторический феномен вечных изменений – открытие страниц истории. Авторы сосредотачивают свое внимание на периоде перестройки, широко освещаемой в мировых средствах массовой информации, рекламы и реконструкции. Ученые в этой области доказывают, что лидирующую позицию в современном информационном потоке занимает телевидение. Независимо от того, в какой сфере работает журналист, основным компонентом его творчества является сама жизнь, люди и события в обществе. Разумеется, о ситуации в обществе и о событиях на мировом уровне сообщают только журналисты. Однако в настоящее время влияние социальных образований на телевидение не совсем изучено. При анализе темы наряду с эмпирическими методами, такими как описание, контроль и сравнение, использовались теоретические подходы, основанные на аксиомах зарубежных ученых. Основным результатом данной научной статьи является обобщение и анализ способов изменения своего прежнего мировоззрения посредством постоянной медийной рекламы за счет использования современных средств массовой информации. Также изучено влияние социальных изменений на развитие казахстанского телевидения, отражение достижений казахстанского телевидения в политической жизни, национальных традициях, экономическом и социальном статусе, независимости, мировом сообществе и глобальных рыночных отношениях.

Ключевые слова: телевидение, независимость, медиа, журналист, общество.

Кіріспе

Телевизия – оқиғаны, болмысты шынайы көрсететіндігімен, сан қырлы сараптамаларын ұсынуымен құнды. БАҚ-тардың негізгі атқаратын міндеті – ақпарат тарату болса, телевизияның басты ерекшелігі оның көріністілігінде, дыбыстылығында, әуезділігінде жатыр. Жалпы қоғамдық, саяси науқандарды жарнамалауда және мәдени шараларды өткізу тәжірибесі бұқаралық ақпарат құралдарының бәріне ортақ. Яғни, БАҚ-тардың негізгі қызметі – халықты ақпаратпен қамтамасыз ету. Әр түрлі бағыт-бағдардағы, стиль мен мәнердегі, пішіндік құрылымы өзгерген телестанциялар көбейіп,

шығармашылық шексіз мүмкіндіктердің ашылып отырғандығы да телевизияның рөлінің артқандығын байқатады. Бұқаралық ақпарат құралдары ақпарат таратуда сол мемлекетке ортақ игілікті міндеттерді шешу құралына айналып отыр. Бұл ретте Қазақ телевизиясы саяси өмір, ұлттық салт-сана, экономикалық және әлеуметтік хал-ақуал, тәуелсіздік бағытындағы, дүниежүзілік қоғамдастық пен әлемдік нарықтық қарым-қатынастағы жетістіктерді көрсету, халықтың мұң-мұқтажын үкімет назарына жеткізу сияқты тағы басқа да көптеген мәселелерде алдыңғы қатарға шығып отыр. Әрине, дүниенің өзгеруімен қатар ақпараттар мазмұны, айдарлар, пішіндер, форматтар

өзгеріп отырады. “... Қай жұрттың баспасөзі күшті болса, сол жұрттың өзі де күшті, өзі де өнерлі екендігі көрінеді,” (М. Дулатов, 2005) – деп Міржақып Дулатов айтқандай электронды журналистиканың пәрменділігі артып, көрерменге жаңалықты жеткізу, мәлімет тарату, сенсация тудыру, шешімді түйін ұсыну, пікір қалыптастыру сияқты мәселелер ұлт телевизиясында өзіндік бағытын тапқан. **Ғалымдардың** зерттеуі бойынша, қазіргі адамзат теледидарсыз күн кеше алмайтын дәрежеге жетті. Яғни, мұндай заманауи құбылысты зерттеу, мемлекет саясатына пайдалану дәрежесін бағалау бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі.

Негізгі бөлім

Қоғам – мәңгі өзгеріс үстіндегі тарихи құбылыс. Қоғамды жасайтын адамдардың іс-әрекеттері арқылы тарих парағы ашылып отырады. Бұл зерттеуде сол парактың бір беті, әлемдік бұқаралық ақпарат құралдарында кең жарияланған көрініс жариялылық, қайта құру процестері қарастырылады. «Қайта құру» термині алғаш пайда болып, саяси үдеріс 1956-1957 жылдары жүргізілген болатын. Бұл қозғалыс жалғасын тауып, Кеңес Одағында саяси жүйенің әлсірей бастағаны сезілді, «қайта құруда» жариялылықтың керектігі туындады. Әлемдік деңгейде көрініс тапқан бұл формация Еуропада да халықтық демократиялар, социалистік республикалар ықпалымен күшейді, студенттер наразылығы демонстрацияларға, демонстрациялар көтеріліске ұласты. Демократиялық процеске ұмтылу қоғамдық резонанс тудырды. Бұл формациялардың бәрінде бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі ерекшеленді. Мысалы, Венгриядағы, Прибалтикадағы КСРО-ға қарсы дүрлігу туралы ақпараттар жарыса жарияланды. (Video: Hungarian, 1992) Кеңес үкіметі Венгриядағы көтерілісті жергілікті билікпен бірге тұншықтырып тастады. Кеңес Одағына наразылық Польшада, Чехословакияда (М. Кремер, 1998) жалғасын тапты. Ол мемлекеттерде де кеңестік жүйеге қарсылық күшейіп, Н. Хрущевтің кезіндегі жүргізілген орыстандыру саясатына өзге ұлттардың наразылығы біліне бастады. АҚШ тағы Колумбия университетінің коммунистік елдерді зерттеу институтының қызметкері, сол тұста «Азат Европа» радиостанциясының директоры болған Джим Браун: «Шығыс Европа елдерінде хрущевтік шаралардың мемлекетаралық және ішкі саясатта әсері орасан болды», –деп жазды. (kazakh.tv, 1998) Расында орыс шовинизмі қатты белең алған болатын.

Ұлттық республикаларда – Грузия, Эстония, Латвия, Литва, Кавказ, Орта Азия мен Қазақстан сияқты одақтас республикаларда бұл процесс күшейді. Ол туралы орталық орган «Правда», «Известия» газеттері жаза бастады.

Сол кезде XIX партиялық конференция өткізіліп, әміршіл-әкімшілік тәртіпті күшейту мақсаты көзделді. Қоғамда жаңғыру, қайта құру кезінде жариялылық керек деген көпшілік пікір қалыптасты. Барлық реформаларды қайта құру керек болды. Әсіресе, еркіндік беру, сөз бостандығы мен плюрализм керек деген мәселе көтерілді. Әкімшілік авторитаризмнен жаппай демократияға көшу үрдісі басталды. Демократияның дамуы нәтижесінде ұлттық республикалар күшейе түсті. Одақтың идеологиясы әлі де күшіне еніп тұрған осы шақта кеңес ұстанымдарын насихаттаған одақтас республикалардан түсірілген хабарларға қазақ телевизиясында айтарлықтай орын берілді. «Егер 1980 жылдары Орталық телевидениеден берілетін хабарлардың мөлшері 4-5 сағаттан аспайтын болса, биыл (1984 ж. К.С.) оның көлемін 28 сағатқа жеткізуді жоспарлап отырмыз», – деп жазған болатын К. Смайылов. (К. Смайылов, 1984)

Бұрынғы одақтық елдердегі кейбір қарсылықтар басылып, орыстық саясат орнықтырылып, бірыңғай идеялы өмір көшін 1986 ж. Қазақстандағы желтоқсан көтерілісі қайтадан дүр сілкіндірді. «Қайта құру» саясатының соңы Кеңес одағының ыдырауына әкеп соқты. ҚР тұңғыш Президенті Н. Назарбаев мемлекеттің территориялық статусын сақтап қала алды. Ұлт-азаттық, рухани қозғалыс жанданып, Сағат Әшімбаев, Алдан Айымбетов, Шерхан Мұртаза, Мұхтар Шаханов сынды ұлтжандылар телемінберге көтеріліп, ұлттық рухтағы хабарларға жол ашылды.

1985 жыл бұқаралық ақпарат құралдарының даму кезеңдеріндегі өзгеріске толы **Жыл болды**. М.С. Горбачевтің үкімет басына келуіне байланысты қайта құру саясатының кезекті белесі басталды. Қоғамда жариялылық басталып, халық демократияға бет бұрды. Бұл бетбұрыс қалыптасқан тоталитарлық жүйеге қарсылық пен идеологияға наразылықтан туындаған болатын. Бір жүйеде өмір сүрген одақтас мемлекеттер ыдырап, Кеңестер Одағының жойылуына әкеп соқты. (<https://cyberleninka.ru/>) Одақтың ыдырауы, мемлекеттердің тәуелсіздікке ұмтылуы халықтың әлеуметтік жағдайын күйзеліске әкелді. Ол жайында шетелдерде: «Since the collapse of the Soviet Union, mining activities stopped

and consequently, employment and all services, including water and heating for houses», – деп жазды. (globalsecurity.org)

Бұл өзгерістер алдымен бұқаралық ақпарат құралдарына әсер етіп, социалистік қоғамның сөзін сөйлеп келген телерадио және баспасөз еркіндік алуға ұмтылыс жасай бастады. Сонда да болса осы уақытқа сай келген жастар мен студенттердің дүниежүзілік ХІІ фестивалі, **(К.Қабылғазина, 2008)** стахановтық қозғалыстың 50 жылдығы және Қазан төңкерісінің 70 жылдығы, Компартияның ХХVІІ съезінің шешімдерін республика БАҚ-тары насихаттаумен болды.

Міне, осындай бірізді, бірқалыпты жүйе тыныштығын Желтоқсан көтерілісі шайқағаннан кейін қоғам өміріне біраз өзгерістер енді. Алайда, кеңестік идеологияның жетегінде отырған мемлекет ақпарат құралдарының Желтоқсан көтерілісіне баға бере алатын хабарлар жасауға мүмкіншіліктері болмады. Бұрынғы дағдыларынша орталық телевизия деп аталатын Мәскеу телевизиясының Останкино, ОРТ сияқты станциялары өнімдерін пайдалану жалғасын таба берді.

Саяси мән берілген көтерілістің салдарынан ұлттық арнадағы кадрларды жаппай тексеру, қудалау науқаны басталды. Ол жайларға мына бір мұрағат деректері дәлел бола алады: «Директору РПОРТ Касымбекову А.К. (Республиканский узел радиовещания, радиосвязи и телевидения). На ваш ОК-6/2009 от 12.08.1987 г. Сообщаем что выпускников ВУЗ-ов в 1986-1987 г.г. на радиотелецентре нет. И.О. начальника В.А. Бруснев. 09.09.1987 г.» (Отчеты о работе кадрами за 1986-1987). Бұл үрдіс аймақтық бұқаралық ақпарат құралдары ұйымдарында да жүргізілгеніне тағы бір құжат мысал бола алады: «Республиканская сеть магистральных связей и телевидения №2 доводит до вашего сведения, что выпускники ВУЗ-ов 1986-1987 г.г. выпускников на наше предприятия не распределялись. Начальник В.Н. Ким. 31.09.1987 г. Кустанай, ул Кирова, 313, тел:3-24-10» (Отчеты о работе кадрами за 1986-198).

Бұл кезеңдерде бүкіл телерадио орталықтары «Қазақ ССР Байланыс Министрлігі Республикалық радиохабар және телевизия торабы» деп аталатын мекемеге біріктірілген болатын. Сондықтан да болар, Орталық мұрағаттағы бүкіл құжаттар журналистер шығармашылығына емес, тек қана байланыс тораптарының жұмыс процесіне қарай бағытталып отырған.

«1987 жылы жоғары оқу орындарын бітірген

кадрлардың тәжірибелерін өткізу және 1986 жылға социалистік жарыстың қорытындыларын шығару туралы» деп аталатын арнайы қаулы да қабылданып, онда мынадай міндеттер жас мамандарға міндеттелген болатын:

1. Техникалық құрал-жабдықтар жөнінде толық мағлұмат алу;

2. «Якорь», «Игла», «РЦТР», «Дождь», «Ильмень» сияқты қуатты және шағын қуатты телевизиялық ретрансляторлар түрлерін қолдану методикасын үйрену;

3. Видеотракт және дыбыстың шығарылу көрсеткіштерін өлшегіш құралдарын қолдану тәсілдерін үйрену;

4. Телехабар тарату жөніндегі 0249УИТ тәрізді сынақ кестесін анықтай алуға үйрену;

5. Телевизия құрал-жабдықтарын өздігінен қолдана білу. (<https://cyberleninka.ru/>)

Құжат мәтінінен байқалғандай шығармашылық ұжым туралы ешқандай ақпарат немесе пікір айтылмаған. Бұл бір құжатқа ғана байланысты пікір емес, сол кезеңдегі бүкіл Орталық мемлекеттік мұрағат тігінділерінде кездесетін мәліметтерге да байланысты. Оған себеп, біріншіден, кеңестік үкімет идеологиясының үстемділігі. Екіншіден, ҚР Байланыс министрлігіне бағынышты болуына, телевизияның дербес ақпарат құралы міндетін атқара алмауына байланысты деген пікірге саяды. Ол тұста 1974 жылдың ақпанынан бастап, 1993 жылдың 30 желтоқсанына дейін телевизия «Қазақ ССР Байланыс министрлігінің радиобайланыс, радиохабар және телехабар тарату республикалық торабы» деп аталатын мекемеге қарады. (Документы о стажировках молодых специалистов ВУЗ-ов» за 1986-1987 г.г.)

Желтоқсан көтерілісіне байланысты «КПСС Орталық Комитеті, КСРО Министрлер кеңесі және Бүкілодақтық комитетінің» қаулысына орай жұмысқа мамандар қабылдау, ауыстыру және оларды тәрбиелеу мәселелері сапасын жақсарту туралы деген тармақ қосылған, мұның өзі шығармашылық ұжымдарға деген көзқарастың басқа арнаға қарай ауысқанын байқатады. (Документы о стажировках молодых специалистов ВУЗ-ов» за 1986-1987 г.г.)

Ресейді жайлаған экономикалық-әлеуметтік дағдарыс Қазақстанға да келген болатын. өндірістер тоқтап, тауар жетімсіздігі күннен күнге белең алып, нарықтың қыспағы халықты қалжырата бастады. Қымбатшылық белең алып, халық наразылығын болдырмай, мемлекеттілікті сақтап қалу жолында үкіметтік шаралар басталды. Қоғамда болған осындай серпілістер-

ден соң журналистерден жаңа қоғамдық сана қалыптастыру үшін жұмыс істеулері туралы талап туындады. Асыра ақпарат беру, орынсыз мадақтан гөрі күнделікті, нақты проблемаларға көңіл бөлу жолға қойыла бастады. Осының әсерінен кейбір жанрларға деген сұраныс азайды. Жалынды сөздерге, шұрайлы тіркестерге толы очерк, композиция, суреттеме сияқты жанрлардан гөрі тек ақпарат беруге бетбұрыс басталды. Бұқаралық ақпарат құралдарында көркем жанрлардың мол пайдаланылуы тоталитарлық үстемдіктің жеңістерін мадақтауға, адамдар санасын коммунистік идеяларға сендіруге бағыттау барысында белең алған болатын.

Журналистердің өмір құбылыстарын зерттеуге, анализ жасауға және әлеуметтік психологияға қызығушылықтары артты. Жаңа хабар пішіндері пайда болды. Бағдарламалар ақпараттық, музыкалық, публицистикалық болып бөлініп, көрермендер аудиториясының сұранысын зерттеуге жете көңіл бөліне бастады. Тікелей эфир пішіні көбірек қолданылатын болды. Бұл тәсілдерді мемлекеттік те, тәуелсіз арналар да қолданды. Хабарларда мәдени, эстетикалық, адами тәрбие беруден гөрі жеңіл музыка тыңдау, көңіл көтерушілік сияқты бағыт бел ала бастады. Адамдарға азаматтық тәрбие беру, адамгершілік сенімдерін насихаттау сияқты негізгі тәрбиелік функция назардан тыс қала берді. Хабарлар пішіндік өзгеріске түсті, телекөпір қолданылды. Телекөпір – екі немесе бірнеше объектілердің спутниктік немесе басқа да байланыстарға телевизиялық техниканың көмегі арқылы аудио және видеобайланысқа шығуы (Б. Пинскер. 1999) Ол алғаш 1982 жылы 5 қыркүйекте КСРО мен АҚШ арасында жүргізілді. Калифорния штатында Сан-Бернардино қаласында өткізілген рок-фестивальден жастар мерекесі ретінде алғашқы видеобайланыста қатысушылар бір-бірін көре және дидарласа алды.

1991 жылдың тамыз айында Мәскеуде ГКЧП деген атпен тарихта қалған оқиға болды. (ru.sputnik-tj.com) Мәскеудегі М. Горбачевтің саяси реформасына қарсы шыққандар төңкеріс ұйымдастырған. Бұл күндері Ресей телевизиясы үш күн бойы жұмыс істемеді, алдымен шабуыл орталық телевидениеге жасалған болатын. Халықтың «құлағы, көзі һәм тілі» болып саналатын телерадио станцияларына шабуыл жасалу тарихта бірнеше дүркін болған. Мысалы, Чилиде болған әскери көтерілісте айтылған Сальвадор Альенденің соңғы сөзін, ел президентінің жағында қалған жалғыз радиостанция «Магальянес» халыққа жолдауын жариялайды,

бұл сәтте әскери көтерілісті жасаушылар радиостанцияға оқ жаудырады, ол жерге басып кіріп, журналистерді және басшының жақтастарын өлтіреді. «Халқымның маған адал болғандығы үшін мен жанымды қиямын. Олар бізді өлтіргенмен халықты және әлеуметтік процестерді жоя алмайды. Тарих біздің жолымызда және оны жасайтын – халық», – деген сөздері радио арқылы таралады да, халқына жігер береді. Сөйтіп, басқыншыларды халық жеңеді. («Profile of Salvador Allende», 2001)

Қайта құру саясатының екінші кезеңі 1985 жылғы Коммунистік партияның Орталық комитетінің пленумындағы қайта реформалау керек деген идеядан шықты. Сөйтіп, 1987 жылы «қайта құру» саясаты басталып, 1991 жылдың аяғында КСРО-ның тарауымен аяқталған, қайта құрудың ең керемет жемісі – «жариялылық саясаты» болды. Жариялылықтың үлгісі Мәскеудің бұқаралық ақпарат құралдарында көрініс тапты. Мәселен, «Московские новости», «Огонёк» секілді басылымдар түйткілді мәселелерді еркін көтере бастады.

1990 жылдардың басында Қазақстан мен Ресей экономикалық және әлеуметтік реформалар жүргізді. 2002 жылы Қазақстан нарықтық қоғамның институттарын орнықтырып, нарықтық-әлеуметтік экономика орнатты. Жекеменшікке рұқсат берілді, әлеуметтік реформалар жүргізілді, экономикалық реформа мен зейнетақы жүйесіне өзгерістер енгізілді.

Ресейдегі экономикалық реформаның негізгі дінгегі етіп алынған әрекет – мемлекеттік нысандарды жекешелендіру болатын. Алайда, ол шара қоғамға ешандай елеулі өзгеріс әкеле алмады, керісінше құлдырай түсті. Ол жайында әлеуметтану ғылымының докторы, профессор Р.Х. Симонян өз зерттеулерінде: «Ресеймен салыстырғанда мемлекеттік меншігі өлшеусіз төмен саналатын Венгрия жекешелендіруден 4,7 млрд. доллар кіріс алды, ол Ресейден 1,6 есе артық. Ал, Латвияның кірісі тіпті таңқаларлықтай», – деп жазды. (ru.sputnik-tj.com)

Америкалық экономистер П. Реддуэй мен Д. Глинскилер мынадай статистикалық мәліметтер береді: «В период Второй мировой войны валовой внутренний продукт в СССР сократился на 24%, в период Великой депрессии в США ВВП сократился на 30,5%, в период с 1992 по 1998 гг. ВВП в России сократился на 47%, а промышленное производство уменьшилось на 56%». (Reddaway P., Ginski D., 2001) Яғни, тек ақша жасауға, баюға ұмтылған, өз мүддесін мемлекеттен мүддесінен жоғары қойған адам-

дардың әрекеті әсерінен экономикалық реформа әлеуметтің қасіретіне айналған. Әлем аренасындағы әсіресе, Ресей оқиғаларына әрісәрі болып, жалтандаған Қазақстанның жағдайы тіпті қиын еді. Республиканың экономикасы Ресейге тікелей тәуелді болды. Қазақстанның ауыл және мал шаруашылығы тұралап, азық-түлік тапшылығы байқалды. Халық саясаттың сырын түсіне алмады. Осы сәтте Президенттің баспасөз хатшысы Ғаділбек Шалахметов пен комитет төрағасы Сағат Әшімбаев келісімімен саяси-қоғамдық редакция ұсынған “Президент сағаты” бағдарламасы алғаш эфирге шыққан болатын. Бұл хабарда Нұрсұлтан Әбішұлы барлық сұрақтарға қазақ және орыс тілдерінде бір сағат бойы толық жауап беретін. Мұның өзі халықтың дұрыс бағдар алуына, саясаттың кейбір қырларын түсінуіне көмек берген хабарлар болды.

Әр жылдарда Қазақ телевизиясы неше түрлі құрылымдық өзгерістерге ұшырады. Оның бәрі де қоғам талабынан туындап, шығармашылық топтардың жемісті еңбек етуіне қолайлы жағдай жасауға бағытталған еді. 1960-1970 жылдардағы шығармашылық бірлестіктер бас редакцияларының құрылуы өз жемісін берді. Осы кезеңде басшылықта болған белгілі қайраткерлер Қазақстандағы телевизияның жан-жақты дамуына зор үлес қосты. Ұлттық теледидардан да кейбір жабық болып келген мәселелер айтылып жүрді. Сөйтіп, бірте-бірте ұлттық демократтар көріне бастады. Бұқаралық ақпарат құралдарында тарих, демография, саясат, мәдениет, қазақ тілі мәселелері жиі айтылып, жазылды.

1980 жылдары ұлттық телевизияда алғашқы телемарафондар ұйымдастырылып, телекөпірлер экранға жиі шыға бастады. Осы жылы Украинада Қазақ әдебиеті мен өнерінің онкүндігі өткен. 1988 жылдың 10 шілдесінде «Алматы-Киев» телекөпірі жүргізіліп, оны Қазақ телевизиясының жүргізушісі Р. Аманжолова мен композитор Ж. Дәстенов, Киев жағынан Т. Павленколар жүргізді. Қоғамдағы саяси өзгерістер телеарна қызметіне өзгерістер әкелді. Құрылымдық жағынан ұлттық арнада өзгерістер болып, бас редакциялар бірігіп, «Парасат», «Сана», «Мұрагер» шығармашылық бірлестіктері құрылды. (Қ. Тұрсын, 2013)

Қазақ телевизиясы жетілген, толыққан кезеңді бастан өткеріп жатқан. Ұлттық тележурналистер дайындаған өнімдер «Евровидение» арқылы шетелдерге тарап жатты. Қоғамдық-саяси хабарлар азайып, ғылыми-көпшілік, танымдық, рухани хабарлар молайды. Апта ішіндегі ха-

барлар көлемі артып, орташа тәуліктік эфир уақыты 8,5 сағатты құрады. Жыл ішіндегі хабарлар саны 150-ге дейін жетті. Қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық, әдеби, мәдени, спорт, ғылым, ағартушылық пен көңіл көтерушілік, тәрбие бағытындағы хабарлар саны өсті. Осы кезде публицистика – 14,6, ғылым – 27,0, өнер – 58,2, спорт – 6,9 пайызды құрады. Бірақ, бұл кездері публицистикалық хабарлар саны азайды. (К. Қабылғазина, 2018)

1988 жылы Фрунзе қаласында бокстан КСРО чемпионаты өткізілген. Қазақ тіліндегі тұңғыш спорттық репортаж осы жарыстан жүргізілген. «Тамаша», «Алматы встречает друзей» сияқты көңіл көтерушілік функциясын атқарушы хабарлар түсірілді. Танымдық хабарларға, интеллектуалдық ойындарға кең жол ашылды. Соның алғашқыларының бірі – «Яблоко Ньютона» хабары болды. 1987 жылы «Бетбұрыс» және «Пульс» бағдарламалары түсірілген болатын. Осы кезде алғаш рет алаңнан қазақ тілінде 1 мамыр мерекесінен репортаж берілді. Блиц-сұрақ жанры пайда бола бастады. Тележурналистер шығармашылығы пішіндік өзгеріске түсіп, сұқбат жанры байи түсті. Телерепортерлер көшеде жүрген қарапайым адамдардан оқиға немесе қоғамдағы болмыс, тіршілікке қатысты сұрақтар қойып, оған жауап алып, оны түсіріліп жатқан хабар монтажында қолданып немесе тікелей эфирге жіберіп отыратын. «Сұрақ-жауап» бағдарламасы арқылы халықты толғандырып жүрген сұрақтарға жауап беру үшін, түсіндіру үшін әр түрлі министрлік өкілдерін студияға шақырып, тікелей эфирді қосу арқылы креативтілік орнататын. Осы тұста Ғ. Шалахметов халықаралық телекөпір ұйымдастыру жөнінде ұсыныс жасайды. Кезекті телекөпір Делиде көрсетіледі. (Ғ. Шалахметов, 1986) Телекөпір кейіпкері «Отырар сазы» болды. Екі халықтың ұлттық ерекшеліктерін көрсету, таныстыру – кейін екі мемлекеттің арасында сауда-саттық, мәдени, әдеби қарым-қатынастардың дами түсуіне мұрындық болды. Қайта құру, жариялылыққа бетбұрыс жылдарында аудиторияға қоғамда болып жатқан саяси-экономикалық өзгерістер туралы толымды ой айтатын, құбылыстарды түсіндіретін ақпараттық шолушылар жетіспеді. Соның өзінде салыстырмалы, талдамалы анализдер жасалған хабарлар шығып тұрды. С. Оразалинов, Ғ. Шалахметов, Ғ. Игісінов, А. Жақсыбеков, Қ. Қорғанов сияқты комментаторлардың сараптамалық хабарлары көпшілік көңілінен шығып, тұрақты аудитория қалыптастырды.

1990 жылдың басында Ғ. Шалахметов негізін қалаған халықаралық «Мир» телекомплексі ашылып, Ресеймен, тәуелсіздіктерін алып, бөлініп шыққан мемлекеттермен арадағы ақпараттық кеңістікті сақтауға мүмкіндік берілді. Осы жылдың аяғына қарай, жариялылықтың әсерінен кейбір құпия сақталған таспалар көрсетіле бастады. (Ғ. Шалахметов, 1986) Оның алғашқылары Желтоқсан оқиғасына қатысты еді. Халық пен билік етене араласу үшін жобалар жасалып, «Қазақстан» арнасындағы «Президент сағаты» соның алғашқысы болды. Бұл хабар алдымен қазақ және орыс тілдерінде, кейін тек қазақ тілдерінде берілді. Телекөрсермендердің назарындағы сұрақтарына жауап беріп, Президент Нұрсұлтан Назарбаев 45 минут бойы тікелей эфирге шыққан болатын.

Алматыда коммерциялық телевидение ассоциациясы құрылды. Оның тұңғыш мүшесі КТК (коммерциялық телевизиялық канал) және «Таң» болды. Кейін 1993 жылы «31 арна» өмірге келді. Содан соң тәуелсіз арна «Тотем» ашылып, 1997 жылы жабылды. Осы жылы Алматы ТВ мемлекеттік акционерлік қоғамға айналып, АТД – Алматы теледидары, АТВ (Алматинское телевидение), ал кейін «Рахат» телеарнасы болды. Қазақ, орыс тілдерінде хабар таратты. 1990 жылдардың басында «Азия ТВ», «Отырар», «Дала», «Гүлжан ТВ» «Крамдствин» (К. Қабылғазина, 2018) т.б. сияқты тәуелсіз телеарналар ашылып, көп ұзамай бұл арналар нарық талабына шыдамай жабылып қалды. Бәсекелес телевизиялар көбейіп, ұлттық арналармен бәсеке басталды, көрсермендер үшін, аудитория жинау мақсатында толып жатқан әрекеттер жасалатын. Саяси, қаржылық, шығармашылық күштер арасында техниканың жаңаруы арқасында, технологиялық тәсілдердің дамуына байланысты өзара күрес басталды. Жарнамадан пайда табу арқылы хабарлар тарататын коммерциялық және коммерциялық емес, аралас телеарналарға бөлінді. Кейіннен коммуналдық антенналарды пайдаланып хабар тарататын кабельді телевидение пайда болды. Кабельді телевидение батыс елдерінде бұл кездері толық жұмыс істеп тұрған болатын. (Т. Бекниязов, 2001) «Примерно в середине 70-х годов XX века телевидение вступило в новый этап своего развития – в эпоху «телеизобилия», которая характеризуется внедрением спутникового и кабельного телевидения, дробление телеаудитории «по интересам» и индивидуализацией зрительского набора», – деген ғалым пікірі осыған дәлел бола алады.

Жер шарының кез келген жеріне спутник арқылы қосылатын телеқабылдағыштар шығарылды. Жаһандық телеақпарат кеңістігі және телебайланыс дамыды. Компьютерлік ақпараттық жүйе, телеграф, телефон, кинематография, фотография, дыбыс жазудың жаңа, жетілген түрлері пайда болып, телегазет, электронды пошта, видеоорталық компьютерлік магистраль арқылы жұмыс істеді. Телевизияның мүмкіндігі зорайып, бұрынғы жабық тақырыптарға жол ашыла бастады. Тікелей хабарлар көбейді. «Ашық микрофондар» пайда болып, халықпен жақындасуға жол ашылды. Монологтық телевидениеден диалогтық пішінге өту басталды. Әрине, телевизия өміріндегі мұндай жана құбылыстардан «Қазақстан» арнасы да тыс қалған жоқ. Осы өзгерістердің бәрін қабылдай отырып, жаңаша кезеңге өтті. Заманауи адам мен қоғамның өмір сүру деңгейі техника жетістіктерімен анықталады. Неміс әлеуметтанушысы Ю. Хабермас «Техника и наука как идеология» деген еңбегінде «Техника представляется современному человеку в виде формы изделия (конструкция, дизайн, широкие технические характеристики и т.д.) и в виде идеи (особенности восприятия технического достижения с точки зрения его образа, смысла и целей), оказывающих серьезное воздействие на сознание и внутренний мир людей. Все это приводит к появлению технократического сознания у большинства членов современного общества», – (Habermas J., 1974) деген анықтама берген болатын.

Ұлттық арна құрылымында қоғамдағы құбылыстарға байланысты өзгерістер ұдайы болып тұрды. «1990 жылдары Қазақ теледидарында телехабарларды қабылдап, талқылайтын көркемдік кеңес өз жұмысын тоқтатты. Егер сол кеңес күні бүгінге дейін тұрақты, әрі сындарлы жұмыс істегенде, «мынау хабар мазмұнына сай емес; көрініс пен мәтін арасында алшақтық бар; әңгімелеушінің әңгімесі табиғи қалпында емес; музыкамен көркемдеуде дыбыс режиссерінің кемшілігі мынау» деп, кем-кетігін түзеп отырар еді. Сценарийде кемшіліктер қайталанбай, әңгімелеу табиғи қалпында өтіп жатса, экран түрленіп, жабар ажарланып, көрініс пен мәтін киюласып, жұмыр дүние өмірге келеді», (https://kazakh-tv.kz/...) Дайын мәтіндерді мәнерлеп, көркемдеп аудиторияға жеткізетін, сөздің эстетикалық мәніне мән беретін дикторлар қауымының орнын жүргізушілер басты. Эфирде ала-құлалық пайда болып, тіл заңдылықтары бұзылатын жайлар кездесті.

Өзі басшылық жасаған тұстағы хабарлардың мазмұны жайлы Ғ. Шалахметов былай деп жазған еді: «Мүмкіндігінше сөзуарлықтан, жалаң фактілер мен цифрлардан арылып, кісіге ой салатын материалдар беріп, өмір тәжірибесінің өзінен туған игілікті бастамаларды жан-жақты насихаттау басты нысанаға айналды». (Ғ. Шалахметов, 1986)

Л. Бекетова – 1993-94 жылдары ҚР Телевидение және радиохабар Корпорациясының Президенті болып тағайындалды. Бұқаралық ақпарат құралдарын реформалауда ол өзін батыстық үлгімен таныта алды. 1990 жылы ол өзіне тиесілі «Таң» телекомпаниясын ашқан. 1991 жылдың наурыз айынан бастап арна Алматы облысы және қаласына хабар таратты. ТК «ТАҢ» тұңғыш коммерциялық телеарна болып саналады. (Л. Бекетова, 1986) «Осы жылы телевизия басшысының Қазақстан халықтары достығы қоғамының Президиумына мүше болып сайланады да, шетелдермен байланысы күшейеді.

1993 «CNN World Report Contributors Conference» деп аталған халықаралық конференцияға өткізіледі. (<https://kk.wikipedia.org/wiki/>)

Осы алқалы жиында Л. Бекетова «Breaking Stereotypes: How TV news Can Shape, How we view each other in the East and West» (Л. Бекетова, 1986) деген тақырыпта баяндама жасап, Қазақстан телерадиохабар жүйесінің интеграциялық процесіне үлес қосуға ұмтылады. 1993 жылы Қазақстан Республикасының үкіметіне телевизияға реформа жасауды және қоғамдық телевизия өтуге ұсыныс жасайды. Осы бастамаға орай «Организационно-экономический механизм общественного телевидения» деп аталатын еңбек жазады. Ол батыстық телекомпаниялармен байланысты күшейтуге бар күшін салған және халықаралық тәжірибе ғана ел телевизиясына әсер етеді деп есептейді. Сөйтіп CNN компаниясымен келісім жасалады.

<https://kk.wikipedia.org/wiki/> «Star-Terre» инициативасы Арал теңізі экологиясына байланысты француздармен жасалған жоба болатын. 1995 жылы корпорация ҚР баспасөз және байланыс Министрлігіне қосылады. Алғашқы коммерциялық «ТАҢ» телекомпаниясы ЮНЕСКО, Inter News, ВВС т.б. көптеген шетелдік компаниялармен жұмыс істей бастайды. Бұл тұстағы ең басты өзгеріс ақпараттар легі сағат сайын қайталанатын болды. Л. Бекетова барлық коммерциялық телевизиялар корпорациясын құруға ұсыныс жасады. Бұған қарсылық танытқандар 1995 жылы наурыз айында тәуелсіз

электронды бұқаралық ақпарат құралдары ассоциациясын құрды. Оған 83 қазақстандық және 3 Орталық Азия телекомпаниялары кірді. Коммерциялық телекорпорациялардың бірігуі ұлттық, мемлекеттік телеарналардың азаюына, олардың рейтингтерінің төмендеуіне әкеліп соқты. Ұлттық телеарна аудиториясы 27 пайызды ғана құрады. Ел бойынша тек «Хабар» арнасының ақпараттары ғана берілетін. Қалған уақытта 19 облыстық телеарналар хабар тарататын. Шетелдік насихатқа толы деректі фильмдердің көрсетілу мөлшері дәл осы тұста арта түсті. Л. Бекетова басшылығы ұлттық идеологияға қарсы жұмыс істей бастады. 1994 жылы телекомпания ИНТЕЛСАТ ұйымына мүше болды. Осыдан барып әлемдік ақпараттық арналардың жұмысына үйлестірілген «Хабар» агенттігі ашылды. 1994 жылы «Хабар» агенттігін басқаруға Д. Назарбаева келген болатын. (Нұрсұлтан Назарбаев, 2017) «Хабардың» жанынан «Еларна», «Сaspionet» құрылды. Мемлекетке бағынбайтын телестудиялар саны екі жүзге жетті. Шетелдік телеарналар тәжірибесінен үлгі алу дәстүрге енді. Шетелдік журналистердің ашықтығы, өз сұрақтарына нақты жауап алуға ұмтылулары белең алды.

1994 жылы мемлекеттік арналар дағдарыста болды, осы жылдың соңына қарай ұлттық телевизияның рөлін көтеруге әрекет мемлекет тарапынан жасала бастады. Телевидение мен радионың үкімет саясатын жүргізудегі айрықша рөлін түсінген зиялы қауым ашық хаттар жариялап, басшылар тарапынан шаралар жүзеге асырыла бастады. Республикада бірыңғай ақпарат кеңістігін құрып, оның әлемдік процеске енуін қамтамасыз етіп, материалдық-техникалық базаны жақсартып, телевизия сферасында ғылыми-зерттеу жұмыстарын жандандырып, ұлттық арнаның бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін үкімет тарапынан қолдаулар көрсетіле бастады.

Әлемдік қоғамдық формациялардың әсері республика телевизиясының қызметіне көп өзгерістер әкелді. «Қазақ ТВ ақпараттық қызметі негізінде 1995 жылы құрылған, бастапқы атауы – Ұлттық Телевизиялық Ақпараттық Агенттік (ҰТАА). Қазір ол қазақ және орыс тілдерінде тарайтын, шамамен 13 миллион көрермені бар елдегі алдыңғы қатардағы ұлттық арна. Компанияда 600-ден астам адам жұмыс істейді. Хабар таратуда жаңалықтарға басымдылық беріледі. Ақпаратты берудің негізгі ұстанымдары – жылдамдық, сонылық, толыққандылық пен объективті көзқарас. Ақпараттық бағдарламалар

эфир уақытының үштен бір бөлігін алады. Ақпараттық бағдарламалар дирекциясында екі жүзден астам қызметкер бар. Ақпарат Қазақстандағы 14 және ТМД елдеріндегі төрт жеке меншік тілшілер бөлімінен жиналады. өз репортаждарымыз Солтүстік жартышардың негізгі 12 елінен де әзірленеді. Осының арқасында, Агенттік ауқымы Қазақстанның өзге ақпараттық компанияларына қол жетуі қиын тілшілер жүйесіне ие. Осыған қарамастан, «Хабар» шетелдік меншікті тілшілер қосындарын жоспарлы түрде көбейтіп келеді. өз ақпараттарымен қатар компания әріптестік бағдарламалар аясында әлемдегі алдыңғы қатарлы ақпараттық агенттіктер өнімдерін де пайдаланады». («Жетісу» газеті, 1999)

Экономикалық саясаттың мешеуленгені, кеңестік басқару жүйесінің дағдарысы, республикалардың бөлінуі т.б. бірқатар қоғамдық формациялар әсерінен телевизияда жеке тұлғалық фактор пайда бола бастады, яғни бұрынғыдай эфирде тек жалғыз диктор ғана отырып, журналистердің дайындаған мәтіндерін оқып отырмайды, хабардың пішініне орай комментатор, репортер, жүргізуші, сұхбат алушы шығатын болды. өзі дайындаған хабарын эфирге өзі алып шығатын журналистер көбейді. Дикторлық журналистика тілшілік журналистикаға ауысты. Мұның өзі қазақ тілінің стилистикасының өзгеруіне, грамматикасының бұзылуына әкеліп соқты. Сөз жасам құрылымы өзгерді. Диалектілерді пайдалану көбейді. «Стенд-ап» немесе өзінің авторлық бет-бейнесін көрсету белең алды. Оған дейін дикторларды сыртқы бет әлпетінің көріктілігіне қарай конкурспен арнайы комиссия қабылдайтын. Яғни, хабарлардың эстетикалық жағы телетілмен айтсақ, екінші планда қалды. Әрине, бұл тәсілдің жақсы жақтары да болды. Кадрда автор әрі жүргізуші болып тілшінің өзі шығатын болса, онда ақпаратқа деген сенімділік артады. Деректі телехабар үшін қажетті факторлардың бірі осы.

Журналистика үкіметке сыни көзқарас танытып, көрерменді пайдалану арқылы өз пікірлерін, көзқарастарын білдіретін болды. Мұндай журналистика алғаш рет коммерциялық «КТК» телеарнасында қолданылды. Осы форматта жаңалықтар тарататын «Таң», «Тотем» және «31» сияқты телеарналар жұмыс істей бастады. Яғни, қоғамның жақсы жақтарынан гөрі кемшілік тұстарын айтуға жол берілді. Көрерменге негативті ақпаратты ұсыну үшін оқиғаны бұрмалап беруге дайын тұратын тенденция пайда болды. 1989-1990 жылдары

республика дағдарысты бастан кешірген тұста халық арасында жаппай жұмыссыздық, кедейшілік сияқты әлеуметтік құбылыстар етек алды. Осындай ауыр жағдайларды бастан кешіріп жатқан, ашынған халық үкіметті сынайтын, мінейтін журналистика арқылы өз сұрақтарына жауап тапқандай болатын еді.

Жариялылық ел өмірінде қарқынды құбылысқа айналды. Бірінші басшының аузынан шыққан сөзді БАҚ қағып алып, ұрандатып ала жөнеледі. Бірінен бірі асыра айтуға тырысты. Жариялылықтың арқасында бұрын тыйым салынған дүниелерге жол ашылып, тарих ақтандақтарын зерделеу басталды. Желтоқсан оқиғасы, Алаш орда үкіметі мүшелерін ақтау, саяси қуғын-сүргін құрбандарына жаңаша саяси көзқарас сияқты тақырыптарды ашуға ұмтылушылар молая бастады. Қазақ телевизиясында Н. Иманғали, Қ. Олжай, С. Жирешина, Д. Қайып, Ұ. Айтөлен және т.б. журналистер жылдар бойы айтылуға, жазылуға, басылуға тыйым салынып келген тақырыптарды қозғады. Атеистік идеологияның көлеңкесінде қалған дін мәселесіне жариялылықтың шарапаты тиіп, бұқаралық ақпарат құралдарында, әсіресе телевизияда діни хабарлар көбейді. Нашәкорлық, жезөкшелік, СПИД, коррупция, қылмыстық элементтер сияқты қоғамда кездесетін келеңсіздіктер кейіпкерлерінен сұқбат алуға бетбұрыс басталды. Үкімет басшыларын сынап-мінеу, әшкерелеу мүмкіндігі туды.

1980-1990 жылдардағы демократизация және жариялылық бұқаралық ақпарат құралдарының жұмысын түбегейлі өзгертті. Журналистиканың беделі артты, оған деген сенім күшейді. Телевизияға жігерлі журналистердің жаңа толқыны келді. Хабарларда жүргізушінің рөлі артты. Көрерменнің сұранысына бейімделген хабарлар пайда болып, яғни алғашқы форматты телевизиялар өмірге келе бастады.

Ресей үкіметінің ыдырауы басталуымен бірге, ортақ ақпараттық кеңістік те тарайды. Қазақ телевизиясы тәуелсіз елдің мемлекеттік электронды ақпарат құралы ретіндегі жұмысын бастады. Мемлекеттік бұқаралық ақпарат құралдарымен бірге коммерциялық бағыттағылар да жер-жерде құрылды. Хабарлардың дені көрермендер санын арттыру мақсатында ақпараттық-көңіл көтерушілік бағдарламасына қарай ойыса бастады. Сюжет барысында журналистің өзін жарнамалауы белең алды. Арнайы репортаждар беру үрдісі арта түсті. Ақпараттық бағдарламалар соңында авторлардың өз есімдерін оқи бастауы «Хабар» ақпараттық агенттігінің

жаңалықтар шығарылымында қолданылды. Кейін ол барлық телевизияларда қолданылатын болды. Қазақстандық телеарналарда жаңалықтар бағдарламалары хронометражы өзгеріске түсті. «Қазақстан» телеарнасы сағат сайынғы интервалмен емес, 3 сағаттық үзіліспен шығатын болды.

2000 жылдары жаңа ғасыр жаңаша леп әкелді. Жарқын болашаққа деген сенім пайда бола бастады халықта. Әлемді тану басталды. «Жер жаһанға саяхат» атты деректі сериал жер жүзі халықтарының салт-дәстүр, елдік ерекшеліктерін даралайтын жаңаша жоба болды. Арна тек қазақ тіліндегі хабарлармен ғана шектеліп қалмай, қазақстандық өзге ұлттар мәртебесіне де назар аударып отырды. Мысалы, «Kazachstan im Blikpunkt», «Ури миндег», «Висал» т.б. сияқты бағдарламалар өз аудиториясын тауып жатты. Шетелдерде де ұлттық телевидениелер жұмыс істейтін болды.

Тикелей эфир хабарлары жаңаша сипат алды. Мысалы, «Жас Алаш» газетімен бірлескен жоба «Бар мен жоқ» ток-шоуы шығарылды. Тұтынушыларға арналған «Аларман» хабары да қажеттіліктен туған болатын. «Ақжүніс» телеклубы да бірнеше маусымда табысқа жеткен хабарлардың бірі болды. «Аңсар» атты қазақ лирикасының бейнеантологиясы ашылды. «Мир – МТРК-ның» «Вместе» бағдарламасы да пішіндік, жанрлық жағынан тартымды шыққан дүние болды.

«Central Asia Monitor» сайтының деректері бойынша «1990 жылы республикада бар-жоғы 10 мемлекеттік газет-журнал, 21 телерадиоарна болса, қазір 2005 жылғы мәліметтер бойынша тұрақты шығып тұратын 2116 БАҚ бар, оның 80 пайызы мемлекеттік емес деп көрсетілген». Яғни, бұл жылдарда жарнамамен өмір сүретін коммерциялық арналар көбейген. Эфир бәсекесі арта түскен. 2004 жылы БАҚ-тың ақпараттық бөлігі – 55%, ғылыми – 10,5 %, қоғамдық-саяси – 17%, жарнамалық – 10,5%, балалар, жастар және діни әрқайсысы – 2%, әйелдер – 1% иеленген. 11 тілде хабар таратылды. Ұлттық БАҚ мемлекеттен тұрақты түрде қаржылық көмек алып тұрады.

Осы тұста «Елдің қоғамдық өміріндегі әйелдердің рөлін көрсетудегі бұқаралық ақпарат құралдарының қызметін ұйымдастыру» деп аталатын үкімет құжатына орай БАҚ саласында әйелдердің жетекші рөлін дамыту бағытына бет бұрылып, біраз ауқымды істер атқарылған. «Хабар» агенттігінің президенті Д. Назарбаева, «Дружные ребята» газетінің бас редакторы С. Луценко, «Отечествадағы» О. Квятковская,

«Ақ желкен» (М. Қожахметова), «Жұма – пятница» (С. Синицкая), т.б. еңбектеріне мән беріліп, БАҚ-тағы әйелдер қызметі бағаланды. Осы бағытта ұлттық арнада да хабарлар ұйымдастырылды. «Қазақстан» арнасы осыған орай отбасы, қоғамдағы ана рөлі, балалар өмірі сияқты мәселелерге арналған бағдарламалар жасады. Әсіресе, «әй, Керім!», «Бесігінді түзе!», «Кешкі кездесулер» хабарлары ерекше сипатқа ие болды.

Кеңес одағы тұсында бір орталықтан басқарылып келген ұлттық телеарналардың бірі ретінде қазақ телевизиясына шетелдік, ресейлік телеиндустрияның әсері зор еді. Телевизия алғашқы жылдары идеологиялық құрал ретінде рөл атқара алған жоқ. Телевизияның ақпараттық ағымды игеруі жаңа технологияға тәуелді болды. Телевизияның дамуына техникалық құрылғылар ғана емес, көрермен аудиториясының өсуі, көбеюі де әсер етті. Біртіндеп насихатшылық қызметі белең алды.

Мақсаты

Телевизия – мемлекеттік, қоғамдық талаптар, жарғылар, нұсқаулықтар, реттеуші кодекстер, жалпыадамзаттық нормалар мен құндылықтар бағытына қарай жұмыс істейтін әлеуметтік институт. Сондықтан да қоғамдық реформалар бағытында ақпарат таратуы заңдылық. Телевизия өз елдігін сақтауға қызмет етуі тиіс. АҚШ телевидениесі өз кодексінде мәселен, Американың мүддесі мен игілігі үшін жұмыс істейтінін жазып қойған. «Біз мемлекеттік арна бола тұрып өз мемлекетіміздің мүддесі үшін жұмыс жасаймыз». (<https://spartacus-educational.com>)

Тарих сахнасындағы жариялылық кезеңнің БАҚ-тың дамуына еткен әсері зор болды. Шыңғыс Айтматов «жариялылық» сөзінің мән-мағынасын былай түсіндіреді: «Жариялылық бізді бостандыққа жетелейтін және қиын-қыстаудан алып шығатын жол. Бостандық өмір бойына алынған болып есептелмейді. Бостандыққа қол жеткізудің құралы болып қалатын жариялылық бостандықтың негізін құрайтын бөлікке айналады». (Айтматов Ч., 1986)

2017 жылдың 12 сәуірде БАҚ беттерінде ҚР тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «**Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру**» атты мақаласы жарияланған болатын. Осы мақалада: «өткен ХХ ғасыр халқымыз үшін қасіретке толы, зобалаң да зұлмат ғасыр болды.

Біріншіден, ұлттық дамудың көнеден жалғасып келе жатқан өзімізге ғана тән жолы біржола күйретіліп, қоғамдық құрылымның бізге жат үлгісі еріксіз таңылды.

Екіншіден, ұлтымызға адам айтқысыз демографиялық соққы жасалды. Оның жарасы бір ғасырдан бері әлі жазылмай келеді.

Үшіншіден, қазақтың тілі мен мәдениеті құрдымға кете жаздады.

Төртіншіден, еліміздің көптеген өңірлері экологиялық апат аймақтарына айналды», – деп қоғамға сипаттама айқын, нақты берілген. Әрине, уақыт пен дәуір тарих парақтарынан құралады. Оған тек біржақты қарауға да болмайды. Әр тарихи кезеңнің жақсы жақтары да, келіспейтін жақтары да болады. Оны шындық безбеніне салу, ұрпақтар санасына ақиқатты түрде жеткізу зерттеуші ғалымдар құзырында. Қоғам өмір сүруін жалғастырады, тарих оны саралайды. Бұл тұрғыда тағы да ел Президентінің сөзіне сүйенетін болсақ:

«Біз тарихтың сабағын айқын түсінуіміз керек. Революциялар дәуірі әлі біткен жоқ. Тек оның формасы мен мазмұны түбегейлі өзгерді. Біздің кешегі тарихымыз бұлтартпас бір ақиқатқа – эволюциялық даму ғана ұлттың өркендеуіне мүмкіндік беретініне көзімізді жеткізді. Бұдан сабақ ала білмесек, тағы да тарихтың темір қақпанына түсеміз. Ендеше, эволюциялық даму қағидасы әрбір қазақстандықтың жеке басының дербес бағдарына айналуда тиіс. Бірақ, қоғамның эволюциялық дамуы қағида ретінде мәңгі тұмшаланудың синонимі емес. (Н. Назарбаев, 2017)

Сол себепті, тарихтың ашы сабағын түсініп қана қоймай, өзіміз күнде көріп жүрген қазіргі құбылыстардан ой түйіп, болашақтың беталысына қарап, пайым жасай білу де айрықша маңызды. Бүгінде революциялар өңін өзгертіп, ұлттық, діни, мәдени, сепаратистік перде жамылды. Бірақ, бәрі де, түптеп келгенде, қантөгіспен, экономикалық күйреумен аяқталатынын көріп отырымыз.

Сондықтан, әлемдегі оқиғаларды ой елегінен өткізіп, қорытынды жасау – қоғамның да, саяси партиялар мен қозғалыстардың да, білім беру жүйесінің де ауқымды дүниетанымдық, рухани жұмысының бір бөлігі», – деген түйіні осы зерттеу жұмысының бағдары болмақ.

«Бұл сипаттамадағы айтылған жайлар бүкіл қазақстандық бұқаралық ақпарат құралдарының да тағдырына қатысты болды. Қоғам басынан өткен революциялық және эволюциялық жаңғырулардың бәріне ұлттық журналистика үн қосты, ұлттың ұлт болып қалыптасуына, болмысын сақтап қалуына айрықша үлес қосты. «Қазақстан» ұлттық арнасы да бұл құбылыстардан шет қалмай, еңбек етті. Оған дәлел

– көрсетілген туындыда жазылған жылдар шежіресі».

Қорытынды

Тележурналистиканың міндеті – деректерді тізбелеу емес, кемшіліктің бетін ашу, қоғамдық пікір қалыптастыру. «Жеке фактілер жинақталып, терең оймен ұсынылуы керек. Дәлелді, өткір, ықпалды әсер ететін шығармалар керек». «өнер дүниесі ең бірінші айтар жаңаша ой сілемімен құнды. Бұл жоқ жерде өнер қашанда тұл. Оқушысын, көрушісін еліктіріп, басқа дүниені мүлдем ұмыттырып, ойлантпаған, толғандырмаған өнер шығармасының ғұмыры қысқа».

XXI ғасыр телевизиясы – басты ақпарат құралы; адамды психологиялық жағынан басқаруды меңгерді; қуатты технологиялық құралдар арқылы қоғамдық пікірге әсер ете алатын болды. Тележурналистер көтерер жүк ауқымды: мемлекеттің ішкі тұрақтылығын, ақпарат қауіпсіздігін сақтай отырып, халықтың қоғам мен билікке деген, бұқаралық ақпарат құралдарына деген сенімін қалыптастыру.

Қазіргі ақпараттық тасқында жетекші орынды телевизия алып келе жатқаны белгілі. Француздың «Mediametrie» компаниясы әлемнің 72 елі қамтылған зерттеуінде телевизия аудиториясының 1,4 млрд. адамнан асатындығын және соның әрқайсысы күніне телехабар көруге орташа 3,4 сағат уақытын жұмсайтындығын анықтаған. Пекиндегі олимпиаданың ашылу салтанатын бір мезгілде 1,5 миллиард көрермен көрді деген де мағлұмат бар. Яғни, қазіргі таңда негізгі қарым-қатынас, яғни коммуникациялық құрал телеэкран болып отыр. Жеке отбасылық, болмаса қызметтік қарым-қатынасқа да осыншама көп уақыт жұмсалмайтынын ескерсек телевизияның қуатты идеологиялық құрал екендігі байқалады. «...адамдардың рухани санасына айрықша ықпал ететін, тактикалық, стратегиялық мәні зор телеқаруды қолда бекем ұстамай халқымыздың көсегесі көгермейді», – деген телевизия ардагері Сұлтан Оразалының пікірінің мәні бұл күнде тереңдей түскендей. (С. Оразалы, 2011)

«Әжептәуір жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодынды сақтай білу. Онсыз жаңғыру дегеніңіздің құр жаңғырыққа айналуы оп-оңай.

Бірақ, ұлттық кодымды сақтаймын деп бойыңдағы жақсы мен жаманның бәрін, яғни

болашаққа сенімді нығайтып, алға бастайтын қасиеттерді де, кежегесі кері тартып тұратын, аяқтан шалатын әдеттерді де ұлттық сананың аясында сүрлеп қоюға болмайтыны айдан анық.

Жаңғыруатаулыбұрынғыдайтарихитәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер

жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды», – ұлттық кодты сақтай алу жолындағы шараларды халыққа түсіндіріп отыратын бұқаралық ақпарат құралдары екенін Елбасы меңзеп отыр. Қандай журналист болмасын, ол қай салада істемесін, оның шығармашылығының негізгі компоненті өмірдің өзі және қоғамдағы адамдар мен оқиғалар.

Әдебиеттер

- Айтматов Ч. (1999) Перестройка, гласность – древо выживания // «Правда» газеті.
 Бекетова Л. (1996) «Организационно-экономический механизм общественного телевидения». – Алматы: Дәуір, – 240 б.
 Бекниязов Т. (2001) Публицистика жайын ойласақ // ҚазҰУ хабаршысы: журналистика сериясы. №3. 36-39бб.
 «Документы о стажировках молодых специалистов ВУЗ-ов» за 1986-1987 г.г.
 Дулатов М. Шығармалар жинағы.
 «Жетісу» газеті. (1999) Нұртілеу Иманғалиұлының сұхбатынан.
 Кольцова Е. (1999) Массовая коммуникация и коммуникативное действие // Социологический журнал. – М., № 1-2
Қабылғазина К. (2018) Қазақ телевизиясының тарихы // «Қазақ университеті»
 Нұрсұлтан Назарбаев. (2017) Егемен Қазақстан «**Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру**».
 Назарбаев Н. (2017) Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // «Егемен Қазақстан».
 Отчеты о работе кадрами за 1986-1987 г.г./ F.794, op.1 d.№801 p.13
 Оразалы С. (2011) «Теледидар өнері», ‘Foliant’ баспасы, 101 б.
 Пинскер Б. Бой с собственной тенью. // Pro et Contra, том 4, № 1, с. 56.
 Смайылов К. (1984) Жоғары талапқа сай // Социалистік Қазақстан. 7 май.
 Тұрсын Қ. (2013) Қазақ тележурналистикасы: қалыптасу, даму проблемалары: монография. 2-басылым. – Алматы: Қазақ университеті.
 Шалахметов Ф. (1986) Насихаттың әмбебап құралы // Социалистік Қазақстан.
 Habermas J. (1974) Technik und Wissenschaft als «Ideologie». Frankfurt-a. – М.
 Mark Kramer. (1998) «The Soviet Union and the 1956/Crises in Hungary and Poland: Reassessments and New Findings», *Journal of Contemporary History*, Vol. 33, No. 2, April, p. 210.
 “Profile of Salvador Allende”. (2003)BBC. 8 September.
 Reddaway P., Ginski D. (2001) *The Tragedy of Russia Reforms: Market Bolshevism against Democracy*. Washington, D.C.: US Inst, of Peace Press, p.249.
 Video (in Hungarian): *The First Hours of the Revolution*. director: György Ordódy, producer: Duna Televízió – Fonds 306

References

- Aitmatov Ch. Perestroika, glasnost – drevo vzhivaniya [Reparation, publicity – the survival tree] / «Pravda» gazety. (1988)
 Beketova L. «Organizatsionno-ekonomicheskii mehanizm obshestvennogo teledeniya» [The organizational-economic mechanism of the public television]// Алматы: Dauyir– 240б. (1996)
 Bekniyazov T. Publicistika zhayn oilasak [If think about publicism] // *QazUU habarshysy: zhurnalistika seriyasy*. №3. 36-39p. (2001)
 Dokumenty o stazhirovkah molodyh specialistov vuzov» [Documents on internships for young specialists of universities] (1986-1987)
 Dulatov M. Shygarmalar zhinagy [Complitation of works]Nurtileu Imangaliulynyn suhbatynan/ [Nurtileu Imangaliulynyn interview] // *Zhetysu” gazeti*. (1999)
 “Zhetysu” gazety (1999) Nurgali Imangaliulynyn suhbatynan
 Koltsova E. Massovaya kommunikaciya i komunikativnoye deistviye. Sociologicheskii zhurnal [Mass communication and communicative action. Sociologic journal] / М., № 1-2 (1999).
 Kabylgazina K. Qazaq televiziya synyn tarihy [The history of the Kazakh television] // *«Qazaq universiteti»* (2018)
 Nursultan Nazarbayev. Bolashaqqa bagdar: ruhani zhangyru [Orientation for the future: spiritual revival] // 12 sauyir (2017)
 Nazarbayev N. Bolashaqqa bagdar: ruhani zhangyru [Orientation for the Future: Spiritual modernization «Egemen Qazaqstan»]. (2017)
 Otchety o rabote s kadrami za 1986-1987 g.g. [Personnel Reports in 1986-1987] // F.794, op.1 d. №801 p.13
 Orazaly S. «Теледидар өнері» [The art of TV] // ‘Foliant’ baspasy, 101 p. (2011)
 Pinsker B. Boy s sobstvennoy teniu [Fight with your own shadow] // Pro et Contra, том 4, № 1, с. 56. (1999)
 Shalahmetov G. Nasihattyn ambebaп quraly [Universal means of propaganda] / *Socialistyk Qazaqstan*. (1986)

- Smayilov. Zhogary talapqa say [Corresponds to the high level] // Socialistik Qazaqstan. 7 may. (1984)
- Tursyn K. Qazaq zhurnalistikasy: qalyptasu, damu problemalary [Formation and development of Kazakh TV journalism]/ Monografiya. 2-basylym. –Almaty. Qazaq universitety. (2013)
- Habermas J. Technik und Wissenschaft als «Ideologie»/Frankfurt-a.-M. (1974)
- Mark Kramer. «The Soviet Union and the 1956 /Crises in Hungary and Poland: Reassessments and New Findings»// *Journal of Contemporary History*, Vol. 33, No. 2, April, p. 210. (1998)
- “Profile of Salvador Allende”. BBC. 8 September. (2003)
- Reddaway P., Ginski D. The Tragedy of Russia Reforms: Market Bolshevism against Democracy. Washington, D.C.: US Inst, of Peace Press, p.249. (2001)
- Video (in Hungarian): The First Hours of the Revolution. director: György Ordódy, producer: Duna Televízió – Fonds 306

Электрондық әдебиет көздері:

Allbest (<http://www.allbest.ru/>)

Context (context.reverso.net)

Citcity (citcity.ru/13426)

Forums (forums.watchuseek.com)

Global security (globalsecurity.org)

Gpedia (gpedia.com)

KazakhTV (

[https://kazakh-tv.kz/...](https://kazakh-tv.kz/))

Kiberleninka (

<https://cyberleninka.ru/>)

Kontur (

www.kontur.kz/node/2148)

Mediaalien (

<https://www.tol.org/.../3053-media-alienation-in-almaty-ethnicity-an...>)

Sputnik (ru.sputnik-tj.com)

Wikipedia (

<https://kk.wikipedia.org/wiki/>)

Wikipedia (Military Coup in Chile (<https://spartacus-educational.com>) / American History

Wikipedia (

<https://kk.wikipedia.org/wiki/>)

Wikipedia (

<https://ru.wikipedia.org/wiki/>)

Electronic resources:

Allbest (<http://www.allbest.ru/>)

Context (context.reverso.net)

Citcity (citcity.ru/13426)

Forums (forums.watchuseek.com)

Global security (globalsecurity.org)

Gpedia (gpedia.com)

KazakhTV (

[https://kazakh-tv.kz/...](https://kazakh-tv.kz/))

Kiberleninka (

<https://cyberleninka.ru/>)

Kontur (

www.kontur.kz/node/2148)

Mediaalien (<https://www.tol.org/.../3053-media-alienation-in-almaty-ethnicity-an...>)

Sputnik (ru.sputnik-tj.com)

Wikipedia (<https://kk.wikipedia.org/wiki/>)

Wikipedia (Military Coup in Chile (<https://spartacus-educational.com>) / American History

Wikipedia (

<https://kk.wikipedia.org/wiki/>)

Wikipedia (

<https://ru.wikipedia.org/wiki/>)